

УДК 347:342.56

А. Олійник

СУД ЯК СУБ'ЄКТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ ПРАВА НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ

Проаналізовано основні критерії, яким має відповідати суд, з огляду на вимоги, які були сформовані нормами міжнародних та європейських актів, а також практики Європейського суду з прав людини. Досліджено сучасний стан дотримання Україною європейських стандартів забезпечення незалежності та безсторонності суду як суб'єкта реалізації права людини на судовий захист.

Ключові слова: суд, європейські стандарти, право на судовий захист, Європейський Суд з прав людини, незалежність і безсторонність суду.

У правових системах країн демократичної спільноти судова влада є головною ланкою державного механізму захисту прав людини від будь-яких посягань. Суду як єдиному органу, що може здійснювати правосуддя, відведена роль основного гаранта забезпечення основних прав і свобод людини і громадянина. Неналежне функціонування суду, ставить під загрозу не лише реалізацію громадянами права на судовий захист, а й позбавляє можливість гарантування дотримання усіх решта прав.

Оскільки Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), відповідно до ст. 9 Конституції України, стала частиною національного законодавства, а також у зв'язку з визнанням державою обов'язкової для неї юрисдикції Європейського Суду з прав людини, то виникла необхідність принципово переглянути ставлення до права всіх гілок влади. Законодавча гілка влади має тепер узгоджувати всі проекти законів із Конвенцією, вносити зміни чи доповнення або ж скасовувати законодавчі акти, що не відповідають Конвенції. В іншому разі це сприятиме порушенню Конвенції вже на стадії національної правотворчості. Виконавча гілка влади повинна виробити ефективний механізм реалізації Конвенції і дбати про її дотримання всіма органами і установами виконавчого спрямування. Судова гілка влади зобов'язана застосовувати положення Конвенції в судочинстві і дбати про те, аби її реалізація всіма національними (і не національними на території України) суб'єктами урядового і неурядового типу відповідала положенням і практиці застосування Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод Європейським Судом [1].

Як слушно зазначає голова Європейського Суду з прав людини, Ж.-П. Коста, першочерговим завданням національних органів влади є попередження. Передбачається, що роль держав, і власне сутність їхнього зобов'язання, насамперед полягає у невтручанні або якомога меншому втручанні у права і свободи, закріплені у Конвенції. Іншими словами, вони повинні виконувати свої зобов'язання, позитивні та негативні, які взяли на себе в результаті приєднання до Конвенції. Негативні зобов'язання означають, що держави мають утримуватися від незаконного втручання у права і свободи, гарантовані Конвенцією. За цього позитивні зобов'язання держави змушують її вживати необхідних заходів, зокрема законодавчих, для захисту людей від посягань на їхні права, передбачені у Конвенції [2].

Таким чином постає важливе завдання перед теоретиками і практиками щодо коректного тлумачення та подальшої ефективної імплементації норм Конвенції, яка, як відомо, характеризується високим ступенем узагальненості. Адже, встановлення істинного змісту правової норми є визначальним при забезпеченні європейських стандартів захисту прав людини.

Право на судовий захист закріплене у ст. 6 Конвенції, яка передбачає, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного типу або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення [3].

Як видно, основними критеріями, яким має відповідати суд як гарант здійснення і захисту основних прав людини є його незалежність, безсторонність і створення суду, відповідно до закону. У літературі часто ці критерії характеризують як окремі елементи права на справедливий суд.

Вперше право кожного на розгляд справи щодо його прав та обов'язків або кримінального обвинувачення стосовно нього незалежним і неупередженим (безстороннім) судом було закріплене у Загальній декларації прав людини, та вже згодом отримало свій розвиток у Конвенції, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права тощо.

Грунтовне тлумачення права на справедливий суд було здійснено у практиці Європейського суду з прав людини, де під "судом" розуміється будь-який юрисдикційний орган, що вирішує питання, віднесені до його компетенції на підставі норм права, відповідно до встановленої процедури. Право приймати обов'язкові рішення, які не можуть бути змінені несудовою владою на шкоду сторін у справі, є невід'ємним правом самого суду та невід'ємним компонентом його незалежності. Судячи з низки рішень Європейського Суду, до поняття "суд" належать і третейські суди, а також комісії з трудових спорів. Зокрема у своєму рішенні по справі "Компанія "Регент" проти України", Європейський Суд визнав Міжнародний комерційний арбітраж при торгово-промисловій палаті України судом, що відповідає вимогам Конвенції. Рекомендація № R(94) 12 Комітету Міністрів Ради Європи неодноразово підкреслювала, що виконавча і законодавча влади повинні гарантувати незалежність суддів та утримуватися від кроків, які б могли поставити її під загрозу [4].

Незалежність судової влади та її рівноправність із іншими гілками державної влади є ознаками правової держави, в якій кожен громадянин має право на захист своїх прав і свобод повноважним, незалежним, неупередженим і об'єктивним судом. Незалежність суду є загальноновизнаним правом у міжнародному праві. Згідно з Основними принципами незалежності судових органів, схваленими резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй 29 листопада та 13.12.1985 р., на кожную державу-члена ООН покладається зобов'язання виділяти відповідні кошти, що давали б змогу судовим органам належно виконувати свої функції [5].

Щодо української реальності, то відповідно до результатів загального огляду стану з правами людини та основоположними свободами за 2009 – 2010 рр. правозахисних організацій, зокрема Української Гельсінської спілки з прав людини, "хоча за останні 5 років фінансування судів істотно зросло, вони однак фінансуються на близько 50% від їхньої потреби. За цього реально ці кошти приходять дуже нерівномірно й часто

наприкінці року, що не дозволяє їх використовувати, наприклад для ремонту та будівництва” [6].

Згідно зі згадуваними Основними принципами незалежності судових органів, “незалежність судових органів гарантується державою і закріплюється в Конституції або законах країни. Усі державні та інші установи зобов’язані поважати незалежність судових органів і додержуватися її” [7]. Відповідно до п. 1.1. Європейської хартії статусу суддів, “статус суддів означає забезпечення компетентності, незалежності і неупередженості, яких будь-яка людина законно очікує від судових органів і від кожного судді, якому довірено захист його прав. Він виключає будь-яке положення і будь-яку процедуру, які можуть похитнути довіру до цієї компетентності, незалежності і неупередженості” [8].

У висновку Консультативної ради європейських суддів щодо стандартів незалежності судової влади та незмінюваності суддів вказується, що незалежність судової влади означає повну неупередженість із боку суддів. При винесенні судових рішень щодо сторін у судовому розгляді судді повинні бути безсторонніми, вільними від будь-яких зв’язків, прихильності чи упередження, що впливає або може сприйматися як таке, що впливає, на здатність судді приймати незалежні рішення. У цьому випадку незалежність судової влади є втіленням загального принципу: “Ніхто не може бути суддею у власній справі”. Значення цього принципу виходить далеко за конкретні інтереси певної сторони у будь-якій суперечці. Судова влада повинна користуватися довірою не тільки з боку сторін у конкретній справі, але й з боку суспільства загалом. Суддя повинен не тільки бути реально вільним від будь-якого невідповідного упередження або впливу, але він або вона повинні бути вільними від цього й в очах розумного спостерігача. В іншому випадку довіра до незалежності судової влади буде підірвана [9].

Як зазначає кандидат юридичних наук, Н. Сакара, суд має бути встановлений законом, тобто, по-перше, його існування має бути прямо закріплене у чинному законодавстві. По-друге, під час розгляду справи та ухвалення рішення він не може виходити за межі повноважень, передбачених процесуальним законом для цього виду суду, тобто має діяти в межах предметної, функціональної та територіальної юрисдикції, не застосовуючи аналогію процесуального закону. По-третє, склад суду, який розглядає справу, має бути законним, тобто призначеним із додержанням всіх вимог процесуального закону [10].

У справі Фіндлей проти Сполученого Королівства, Європейський Суд зазначив, що “при визначенні, чи може орган вважатися незалежним, суд повинен розглянути спосіб призначення членів суду, тривалість їх перебування на посаді, наявність гарантій проти тиску на них ззовні, і питання про те, чи орган є незалежним” [11].

Як відомо, після прийняття у липні 2010 р. Закону України “Про судоустрій і статус суддів”, Венеціанська комісія Ради Європи 15 – 16 жовтня затвердила спільний з Дирекцією з технічного співробітництва Генеральної Дирекції з прав людини та правових питань Ради Європи висновок щодо вказаного вище закону. Негативних сторін започаткованої Президентом України В. Януковичем судової реформи Комісія відмітила більше, ніж позитивних. Зокрема у пункті 35 цього висновку було вказано на те, що “відповідно до законопроекту, повноваження призначати суддів належатимуть Президенту та Парламенту. Ця відправна точка проблеми не становить. Призначення суддів виконавчою владою прийняте і навіть становить

нормальну практику. Якщо ж Конституція передбачає призначення суддів Парламентом, виникає необхідність принаймні в таких запобіжниках, які забезпечуватимуть, що у відповідній процедурі вирішальним фактором стануть заслуги кандидата, а не політичні чи якісь інші подібні міркування. Рекомендація Комітету міністрів РЄ № R(94) 12 недаремно наголошує, що коли національна система уможливило призначення суддів виконавчими органами, повинні існувати, наприклад, такі гарантії:

1. Спеціальний незалежний і повноважний орган, який надаватиме поради урядові, а той, своєю чергою виконуватиме їх на практиці.
2. Право особи оскаржити прийняте рішення в незалежному органі.
3. Забезпечення захисту від неналежного чи протиправного впливу тим самим спеціальним органом, який приймає рішення [12].

Однак в сучасних умовах, Україна не готова надати вище згадані гарантії. Ще один важливий момент, який дав підстави Венеціанській Комісії сумніватись у можливості забезпечення європейських стандартів щодо незалежності судової гілки влади, – це спосіб формування складу Вищої кваліфікаційної комісії. З цього приводу у висновку було підкреслено: “хоча у відповідності зі ст. 102 більшість у Вищій кваліфікаційній комісії становлять судді, залишається питання, чи є розумним і необхідним те, що третина членів комісії призначається законодавчою та виконавчою владами. Передбачена в законопроекті присутність у комісії членів, які представлятимуть Президента, Верховну Раду і Міністра юстиції, ставитиме під великий сумнів, принаймні з першого погляду, незалежність ВККСУ і не відповідатиме принципу розподілу влади. Також очевидним є ризик того, що розгляд заслуг кандидатів затьмарюватиметься політичними міркуваннями” [13].

Перегляду потребують також повноваження Державної судової адміністрації. Новий Закон України “Про судоустрій і статус суддів” від 07.07.2010 р. “обійшов своєю увагою” проблему визначення місця цього органу державної влади в системі владних координат. Такий стан речей, як зазначає дослідник у цій сфері, Р. Ігонін, не може продовжуватися, оскільки законодавча невизначеність у даному питанні прямо суперечить конституційній визначеності стосовно системи поділу державної влади на три гілки влади – законодавчу, виконавчу і судову. Інституційна еволюція в незалежній Україні органу(ів) державної влади, що здійснюють організаційне забезпечення діяльності судів загальної юрисдикції, вказує на їх тісний зв'язок з органами виконавчої влади. Своєю чергою, навіть загальний огляд і поверхневий аналіз повноважень Державної судової адміністрації, яка на сьогодні є органом, який здійснює організаційне забезпечення діяльності судів загальної юрисдикції свідчить про належність лівової частини її повноважень до виконавчо-розпорядчих. За цього, якщо судову владу тлумачити виключно у контексті ч. 2 ст. 1 Закону України “Про судоустрій і статус суддів”, згідно із якою: “судову владу реалізують професійні судді та, у визначених законом випадках, народні засідателі і присяжні шляхом здійснення правосуддя в рамках відповідних судових процедури”, то доводиться визнати, що Державна судова адміністрація не має жодних повноважень, які можуть бути охарактеризовані як судові. Це означає, що Державна судова адміністрація, якщо не де-юре, то принаймні де-факто є органом виконавчої влади [14].

Щодо питання безсторонності суду, то Європейський суд у одному зі своїх рішень висуває дві вимоги: суд, по-перше, повинен бути суб'єктивно вільний від

упередження чи зацікавленості в результаті справи, по-друге, він також має бути безсторонній з об'єктивного боку, тобто має запропонувати досить гарантій для виключення будь-якого обґрунтованого сумніву стосовно його безсторонності [15]. Щоб задовольнити ці вимоги, суд повинен відповідати суб'єктивному і об'єктивному тесту. Існування безсторонності для цілей статті 6 параграфу 1 переконання окремого судді в даній справі, і також відповідно до об'єктивного тесту, тобто встановлення, чи суддя має гарантії, достатні для виключення будь-якого законного сумніву стосовно безсторонності. Європейський суд у справі П'єрсак проти Бельгії [16] стверджує, що будь-який суддя, стосовно неупередженості якого є обґрунтований сумнів, повинен заявити самовідвід.

У Спільному експертному висновку щодо проекту Закону України "Про судоустрій і статус суддів", підкреслено також, що "незалежність суду означає його незалежність від виконавчої влади, партій і сторін у спорах. Суди також мають бути незалежні від законодавчої влади в усьому, крім обов'язкового застосування ними законів, прийнятих законодавчим органом. Якщо "незалежність" передусім є питанням відсутності чи присутності закладених у систему зв'язків між судівництвом та іншими гілками державної влади, "безсторонність" зазвичай виявляється в світлі обставин конкретної справи, тобто *prima facie* незалежний суд може діяти небезсторонньо. Однак, з погляду юриспруденції Європейського суду з прав людини відсутність гарантій незалежності легко може породити враження одночасної відсутності безсторонності. Відтак, у нинішньому контексті, як і у інших, може бути вельми непросто провести чітку роздільну лінію між вимогами незалежності та вимогами безсторонності" [17].

Однією з основних складових у системі справедливого судочинства є також доступ до процедури з усіма атрибутами судової форми контролю. Держава не може обмежити або скасувати судовий контроль у певних сферах. Зацікавлена особа повинна мати можливість розгляду своєї справи в суді без надмірних правових чи практичних перешкод: ускладнених чи формалізованих процедур прийняття та розгляду позовних заяв, високих ставок судового мита; недоступності адвокатської допомоги; відсутності спрощених процедур для розгляду нескладних справ, а також справ про права, що вимагають термінового захисту.

Отже, проаналізувавши діюче законодавство України стосовно забезпечення гарантій незалежності та безсторонності суду, можна зробити висновок, що перші кроки до приведення українського суду до європейських стандартів було зроблено. Проте, судячи зі слухних зауважень як міжнародних організацій щодо прав людини, так і національних правозахисних об'єднань, на сьогодні не вирішеним залишається питання чіткого поділу влади, а також проблема відсутності або ж недосконаlosti необхідних гарантій та умов, що забезпечують незалежність суддів при здійсненні ними судочинства. Потребує кардинальних змін національне законодавство в частині, що стосується процедури формування та обсягу повноважень Вищої кваліфікаційної комісії, Вищої Ради юстиції та Державної судової адміністрації. Адже, без належної внутрішньої організації суд не може забезпечити європейських стандартів права людини на судовий захист. Таким чином, ми пропонуємо внести зміни до Закону України "Про судоустрій та статус суддів", що унеможлиблювали б формування органів судової влади представниками інших гілок влади, а також чітко б розмежували функції і повноваження органів судової адміністрації.

Література

1. Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції [Текст] / С. Шевчук. — вид. 2-е, випр., доп. — К. : Реферат, 2007. — 848 с.
2. Коста Ж.-П. Роль національних судів та інших органів державної влади у захисті прав людини в Європі (виступ на Міжнародній конференції) / Ж.-П. Коста // Право України [Текст]. — 2011. — № 7. — С. 12.
3. Європейська конвенція про захист прав і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004.
4. Незалежність, дієвість та роль суддів [Електронний ресурс] : Рекомендація № (94) 12 Комітету Міністрів Ради Європи від 13.10.1994 р. — Режим доступу : <http://www.coe.kiev.ua/docs/km/r%2894%2912.htm>.
5. Основні принципи незалежності судових органів // Права людини і професійні стандарти для юристів [Текст]. — Амстердам ; К. : Укр.-Америк. бюро захисту прав людини, 1996. — С. 28—31.
6. Права людини в Україні – 2009 – 2010. Доповідь правозахисних організацій [Текст] / за ред. Є. Захарова ; Українська Гельсінська спілка з прав людини. — Х. : Права людини, 2011. — 480 с.
7. Основні принципи незалежності судових органів... — С. 28—31.
8. Європейська хартія про закон “Про статус суддів” від 10.07.1998 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_236.
9. Висновок №1 Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи щодо стандартів незалежності судової влади та незмінюваності суддів № 1(2001) від 01.01.2001 р., [Страсбург, документ № CCJE (2001), ор. № 1] // Право України [Текст]. — 2011. — № 10. — С. 393.
10. Сакара Н. Право на справедливий судовий розгляд та національна практика цивільного судочинства / Н. Сакара // Право України [Текст]. — 2011. — № 10. — С. 65.
11. Findlay v the United Kingdom judgment of 25 February 1997 (paragraph 73) [Electronic resource]. — Access mode : http://www.hrcr.org/safrica/administrative_justice/findlay_uk.html.
12. Спільний експертний висновок щодо проекту Закону України “Про судоустрій і статус суддів”, підготовлений Венеціанською комісією і Дирекцією з технічного співробітництва Генеральної Дирекції з прав людини та правових питань Ради Європи [Страсбург, 16 березня 2010 р.] [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.venice.coe.int/docs/2010/CDL-AD%282010%29003-ukr.pdf>.
13. Там само.
14. Ігонін Р. В. Інституційна еволюція організаційного забезпечення діяльності судів загальної юрисдикції (від проголошення Незалежності України по сьогоднішній час) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/misb/2011_1-2/Igonin.pdf.
15. Findlay v the United Kingdom...
16. Piersack V. Belgium, Application № 8692/79, Judgement of 1 October 1982 (paragraph 30a) [Electronic resource] / V. Piersack. — Access mode : <http://www.humanrights.is/the->

human-rights-project/humanrightscasesandmaterials/cases/regionalcases/europeancourtofhumanrights/nr/621.

17. Спільний експертний висновок....

A. Oliynyk

**COURT AS AN ENTITY OF SECURING THE EUROPEAN STANDARDS
OF THE RIGHT TO JUDICIAL PROTECTION**

The main criteria to be met by the court according to the requirements of international and European regulations, and European Court of Human Rights practice are analyzed. The current state of Ukraine's compliance with European standards of securing the independence and impartiality of the judiciary, as the subject of human right to judicial protection is studied.

Key words: court, European standards, the right to judicial protection, the European Court of Human Rights, independence and impartiality of the judiciary.